

Anmeldelser

Bodil Møller Knudsen og Ole Schiørring: Fra grubehus til grillbar. Horsens i 1000 år. Horsens Museum og Byarkivet 1992, 278 s.; *Henrik Fangel, Lennart S. Madsen, Jakob Røjskjær: Haderslev i 700 år. Udgivet i anledning af Haderslev bys 700 års købstadsjubelæum.* Forlaget Gammelting 1992, 120 s., 180 kr.; *Thomas Bloch Ravn: Struer. En Limfjordsby i historisk profil.* Struer Kommune 1992, 67 s.

Byhistorierne er over os. Som det fremgår af Ole Degns oversigt i *Fortid og Nutid* 1993, hefte 1, er der blot inden for de sidste 10 år kommet en lang række bindstærke byhistorier. Det gælder bl.a. København, Aalborg, Kalundborg og Odense, og flere er på vej bl.a. i Esbjerg og Vejle. Men byhistorie kan være andet end de store mammutværker. De tre værker, der her skal omtales, viser, at man også kan skrive byhistorier i bare et enkelt bind.

Alle tre bøger er udgivet i anledning af et byjubelæum. De beskriver alle udviklingen fra byens grundlæggelse til i dag. De er ikke "videnskabelige" værker med noter og henvisninger. Ifølge forord og pressemeddelelser er de alle tre først og fremmest henvendt til byernes egne borgere. Endnu et fælles træk er, at forfatterne er tæt på deres by. Med undtagelse af Henrik Fangel (medforfatter af *Haderslev i 700 år*) har alle forfatterne det som deres daglige virke at udforske og formidle deres bys historie, hvad enten det nu er som arkivarer eller som museumsinspektører. Det er folk, som sender deres by indefra.

Opgaven og forudsætningerne har dermed været ens for dem alle, selv om det samme næppe har været tilfældet, når det gælder de tidsmæssige og økonomiske vilkår. Resultatet er blevet tre ret så forskellige bøger.

Bodil Møller Knudsen og Ole Schiørrings *Fra grubehus til grillbar, Horsens i 1000 år* er med sine i alt 278 sider så langt den mest omfangsrige. Det lidt usædvanlige format (12,5 x 20 cm.) og det stive bind får mig umiddelbart til at tænke på mine børnebøger fra 1950'erne. Bogen er gennemillustreret med sort/hvid billeder, men formatet er ikke til de

store og flotte illustrationer. Til gengæld har forfatterne satset på at give en så stofmættet fremstilling som muligt. De har bygget bogen op omkring en stram disposition, hvor hvert tidsafsnit følger samme emneopdeling. En kort generel indledning til perioden bliver efterfulgt af afsnit med overskrifterne: Byens plan, Byens huse, Byens styre, Dagliglivet og Mennesker. Den stramme disposition gør de enkelte afsnit sammenlignelige over tid, men er samtidig med til at hakke historien i småstykker.

Afsnittene om byens plan og byens huse giver et aldeles fortræffeligt overblik over udviklingen i såvel Horsens bys fysiske struktur som bebyggelsens karakter og arkitektoniske udvikling. Selv de enkelte arkitekter og bygherrer får en nærmere omtale. Spændende er det også at få præsenteret resultaterne af de seneste års mange udgravninger, der til stadig bringer nyt frem om middelalderens Horsens. Det er imidlertid ikke kun de ældre perioder, der er blevet grundigt behandlet. Det gælder også udviklingen i byplan og bebyggelse i årene efter 1930, der underkastes en tilsvarende grundig og kritisk analyse. Det synes klart at være disse afsnit, der i særlig grad har haft forfatternes bevågenhed. Det er nok også her, der vil være mest at hente for den ikke-lokale læser.

I forhold til disse afsnit er afsnittene om byens styre langt mere traditionelle, langt mindre udtømmende (selv den begrænsede plads taget i betragtning), og også langt mere uengageret skrevet. Her behandles såvel det politiske og administrative styre som havnen, fattigvæsenet, skolevæsenet, brandvæsenet og de kommunale værker m.m. Under overskriften Dagliglivet behandles derefter byens erhvervsliv: Håndværket, handelen, forretningslivet og den fremvoksende industri. Hertil kommer småafsnit, der behandler forskellige sider af dagliglivet som f.eks. mad og nydelsesmidler, hjem og husholdning, begravelser, foreningslivet, tidsfordriv m.m. I afsnittet om menneskene fortælles fortrinsvis om byens kendte sønner og døtre, om end der også er blevet plads til Johanne Poulsdatter og Horsens-bødlens sidste offer, Jens Nielsen. I den sidste periode – 1930–1992 – er afsnittet om menneskene helt og holdent helliget Horsens sportsfolk. Måske for at undgå at nogen skal føle sig forbigået?

Ifølge borgmesterens forord skal bogen virke som en appetitvækker til et nærmere studium af Horsens bys historie. Det er derfor noget skuffende under det afsluttende afsnit om kilder og litteratur blot at finde en henvisning til *Dansk Lokalbibliografi. Vejle Amt* for den litteratur, der er udkommet før 1975, og, hvad den nyere litteratur angår, at få at vide, at den kan man finde på Horsens Biblioteks lokalsamling. Tilsvarende kortfattet er beskrivelsen af kildematerialet. Det er hverken særligt overraskende eller oplysende at få at vide, at fremstillingen især støtter sig på samlingerne på museet og byarkivet samt på, hvad der befinder sig på Landsarkivet i Viborg! Det er at komme lidt vel let om ved det. Til gengæld er bogen som den eneste af de tre her anmeldte forsynet med et sted- og personregister.

Helhedsindtrykket er et værk, der står stærkt, når det gælder byens fysiske rammer, men nok så svagt, når det gælder byens økonomiske og sociale udvikling. Hvad skildringen af hverdagen og dagliglivet angår, er der mange både interessante og sjove glimt af livet i byen. Det var nyt for anmelderen, at man i Horsens allerede fejrede befrielsen 1. maj 1945, om end denne særfred ikke holdt hele dagen. Der er gode afsnit om forretningslivet og udviklingen i husarbejdet med de deraf følgende konsekvenser for kvindernes stilling. Det kniber imidlertid at få samlet de spredte glimt til et helhedsindtryk. Det samme gælder de små portrætter af byens kendte og mindre kendte personligheder.

Ifølge pressemeddelelsen er hensigten med *Haderslev i 700 år* først og fremmest at give en rigt illustreret, kortfattet og sammenhængende skildring af Haderslev bys historie og udvikling fra dens opståen til i dag med inddragelse af resultaterne af de senere årtiers undersøgelser af byens historie.

Rigt illustreret er bogen med sine ca. 200 billeder, hvoraf godt en fjerdedel er farvebilleder. Det store format (ca. 20 × 24 cm), der giver gode muligheder for en spændende opsætning, bliver fuldt ud udnyttet. Kun synd, at man i bestræbelserne på at få så mange illustrationer som muligt har sat en række billeder så småt, at man enten skal have et meget godt syn eller en lup for at få alle detaljer med. Men en flot bog er det! Kortfattet er bogen også med sine blot 120 sider. De mange illustrationer og de som oftest meget indholdsrige billedtekster fylder meget. Selve brødteksten udgør højst en tredjedel. Dette taget i betragtning er det forbløffende, hvor meget stof det faktisk lykkes at få med i et – i de fleste tilfælde – dygtigt samspil mellem brødtekst, illustrationer og billedtekster.

Bogen er delt op i fire tidsafsnit: Middelalder og renæssance, 1600- og 1700-årene, perio-

den fra 1800 til 1920 og endelig tiden efter 1920. Denne inddeling og de enkelte afsnits forfattere fremgår dog alene af indholdsfortegnelsen. Hovedoverskrifterne har man udeladt i teksten, hvor læseren netop oplever skildringen som et sammenhængende hele. Det er dygtigt gjort og er med til at give et overblik over byens udvikling.

Netop for at skabe en sammenhængende betretning er de enkelte afsnit knap så stringent opbyggede, som tilfældet er med Horsens-bogen. Alligevel behandles nogenlunde de samme temaer, i alt fald i de første tre afsnit. Det siger noget om prioriteringen af stoffet, at de temaer, der går igen i alle tre afsnit, er: By og omverden, Hus og hjem, Rig og fattig og Sundhed, sygdom og miljø. Også bogen om Haderslev lægger i stofvalget vægt på udviklingen i byens fysiske struktur, men ikke tilnærmelsesvis med samme grundighed som tilfældet er i Horsens-bogen. Til gengæld er de sociale og økonomiske forhold i byen behandlet langt mere indgående og sammenhængende. Svagest står her bogens sidste afsnit. Når det gælder tiden efter 1945, skildres stort set kun byens ydre struktur og erhvervsliv.

I sin opsætning er bogen stramt opbygget. Hvert tema behandles på et opslag, hvor tekst og illustrationer er samlet. I modsætning til Horsens-bogen er Haderslev-bogen forsynet med såvel en illustrationsfortegnelse som en litteraturfortegnelse, men derimod ikke med et register.

Thomas Bloch Ravns *Struer. En limfjordsby i historisk profil* er i omfang den mindste af de tre bøger med sine i alt blot 67 sider. Den er udgivet i anledning af Struers 75-års jubilæum som købstad. Her er altså ikke tale om en gammel købstad, som tilfældet er med Haderslev og Horsens, og selv om Thomas Bloch Ravn følger Struers udvikling tilbage til 1400- og 1500-årene, bliver det naturligt nok 1800- og 1900-årene, der kommer til at stå i centrum.

Ifølge borgmesterens forord har hensigten med bogen været at give en oversigt over Struers historie. "Ikke en tung, videnskabelig afhandling på flere hundrede sider, og heller ikke en overfladisk reklametryksag, men en letlæst historisk skildring af de vigtigste faser i byens udvikling gennem de seneste 500 år". Det er blevet til en absolut letlæst og særdeles velskrevet skildring. Bogen giver et fortræffeligt overblik over Struers udvikling, specielt når det gælder erhvervslivet. Det er især handelens, fiskeriets, jernbanevæsenets og industriens udvikling, der følges. Bogen skildrer med andre ord det økonomiske grundlag for byens fremvækst og beståen, men det er synd, at der praktisk taget ikke levnes plads til en skildring af bysamfundet, menneskene, og livet i byen. Det sker stort set kun gennem de

erindringscitater, som Thomas Bloch Ravn har krydret sin skildring med.

I sammenligning med de to andre bøger er det også meget lidt, vi får at vide om byens fysiske rammer og deres udvikling. Forholdet mellem by og opland siges der næsten heller intet om. De politiske forhold bliver praktisk taget ikke nævnt med et eneste ord. Det bliver meget kort nævnt, at Struer indtil 1895 hørte ind under landsognet Gimsing, hvorefter byen bliver en selvstændig sognekommune, der endelig i 1917 bliver ophøjet til købstad. Vi får derimod intet at vide om, hvad disse forhold måtte have haft af betydning for byen. Det, Thomas Bloch Ravn har skildret, er handels-, jernbane- og industribyen Struers udvikling. Det har han til gengæld gjort aldeles fortrinligt. Vi må så håbe, at alt det andet, der også er en del af byens historie, kommer på et senere tidspunkt.

Også Struer-bogen er velillustreret med sort/hvide billeder. Der er tydeligvis lagt et arbejde i illustrationsvalget. Det er derfor dobbelt ærgerligt, at gengivelserne i mange tilfælde er så dårlige, som tilfældet er. Alt for mange er så mørke, at man knap kan skelne detaljerne på billederne.

Alle tre bøger er først og fremmest skrevet for byernes egne borgere. Vurderet på denne baggrund er der næppe tvivl om, at Haderslev-bogen med sine korte og for det meste meget velskrevne og under alle omstændigheder særdeles velillustrerede afsnit har den bredeste læserappel. Man kan til tider næsten *lugte* det middelalderlige Haderslev. På den anden side skal man næppe heller undervurdere den lokale interesse for Bodil Møller Knudsens og Ole Schiørrings meget grundige gennemgang af Horsens bys fysiske udvikling. Har ambitionen været at skildre *byens* udvikling, forekommer bogen om Struer at være den, der er snævrere i sit sigte.

Set fra en faghistorikers synsvinkel har alle tre bøger et ret så traditionelt tilsnit. De seneste årtiers megen diskussion om dagliglivs- og mentalitetshistorie har her kun efterladt sig begrænsede spor, mest i bogen om Horsens. Man kan undre sig på, om det er formen – den kronologiske købstadshistorie – der lægger for snærende bånd på forfatterne. Det kunne være interessant at se en byhistorie, der greb opgaven an på en helt anden led, f.eks. gennem en blandet kronologisk og tematisk behandling. Når det er sagt, skal det dog også understreges, at der her er tale om tre absolut læseværdige bøger, som også den ikke-lokale læser kan have glæde af.

Inge Bundsgaard

Poul Holm: Hjerting – et maritimt lokal-samfund midt i verden, ca. 1550–1930. Udgivet af Hjerting Fiskeriforening ved hundredårsjubilæet 1892–1992. Distribution: Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg. 100 s., 98 kr.

Lokalsamfundet Hjerting nord for Esbjerg havde tidligt trådt ud i den store verden. Først som udgangspunkt for lokalfiskeri, og allerede i 1400-tallet som den store studehavn for den jyske vestkyst. Herefter fik landsbyen funktion som udskibningshavn for Varde. I 1700-tallet suppleredes aktiviteterne med hvalfangst i Nordatlanten.

Hjertings strategiske situation lignede således den for det øvrige vadehavsområde, hvor man alt efter omstændighederne fiskede, tog på langfart eller på hvalfangst. Men f.eks. som skibsfartsby stod Hjerting helt i skyggen af Fanø. Det, som i de sidste 150 år blev afgørende for Hjertings situation, var havnemulighederne. Med anlæggelsen af Esbjerg Havn lå fremtiden dér. Men hjertingboerne lærte at udnytte nye teknikker og fartøjer, så Esbjergs havnemæssige dominans først brød igennem langt senere, over 25 år efter anlæggelsen af Esbjerg havn.

En hjemmehørende fisker, Lambert Sørensen, havde fra Norge indført en speciel overdækket båd, som han brugte ved linefiskeri efter kuller – idet han fandt ud af at sejle linen ind. Denne fremgangsmåde reducerede besætningen til halvdelen, ligesom bådtypen gjorde det muligt med længere rejser, helt ud til Horns Rev. Lige så væsentlig for hjertingfiskeriets succes var åbningen af jernbanen til Esbjerg 1874, hvorefter der kunne sendes fersk fisk direkte til det store marked i Hamburg.

Den i stigende grad kapitalistiske drift af fiskeriet resulterede i organisering, først i en forsikringsforening 1884, derefter i fiskeriforeningen, som stiftedes 1892. Dens formål var i høj grad at repræsentere hjertingfiskerne mod andre, hvad enten det var rusefiskere fra Holmsland eller ministeriet om undermålsrødspætter og afmærkning. Men allerede før stiftelsen var grundlaget for foreningen på retur. Snurrevodsfiskeriet i Esbjerg var i fremgang, og det tiltrak flere og flere fra Hjerting. Et forsøg på at få en fiskerihavn i Hjerting mislykkedes – og fra lidt ind i dette århundrede fik foreningen mere og mere præge af at være en borgerforening, som arrangerede fester og sørgede for gadebelysning. Karakteristisk nok var en stor del af medlemsskaren nu fiskere, som havde startet i Hjerting, men som nu var hjemmehørende i Esbjerg.

Bogen er blevet til i anledning af Hjerding Fiskeriforenings 100 års jubilæum. Den er imidlertid ikke tænkt som en traditionel foreningshistorie, men som en "lokal- og kulturhistorisk skildring af en udvikling". Titlen på bogen: "et maritimt lokalsamfund midt i verden" giver derimod det indtryk, at det er Hjerding som samfund, bogen handler om. Det er ikke helt uden problemer.

Lidt forenklet falder bogen i to dele. Den første går frem til dannelsen af foreningen og handler om de forskellige maritime næringsveje med særlig vægt på fiskerlejets storhedstid 1872–1890. Det er en meget fin gennemgang af næringsvejene med vægt på de tekniske og økonomiske aspekter. Imponerende er det overblik, hvormed den store verden bliver inddraget.

Den anden del handler fortrinsvis om fiskeriforeningens virke og bygger i meget høj grad på forhandlingsprotokollerne og Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad. Den er i høj grad en traditionel foreningshistorie krydret med et par enkeltskildringer af fiskere. Igen er de tekniske og økonomiske sider behandlet fint.

Hvad der nok falder én mest for brystet, er den manglende sammenhæng mellem bogens titel og dens indhold. Der er ikke nogen beskrivelse af Hjerding i den – i hvert fald ikke af den del, som ligger på land. Bortset fra enkelte udpluk fra et par folketællinger får vi ikke noget at vide om byen. Der er ingen beskrivelse af strukturen. Der er ikke noget kort over Hjerding. Hvordan fiskernes relationer var til de øvrige beboere, ved vi ikke. Var fiskeriet blot en del af en mands livsforløb? Der er heller ikke ret meget om fiskerne, når de var på land.

Jeg skal straks medgive, at selv om disse emner ville være meget spændende, er de også tidkrævende og omfattende at behandle. Og den bundne opgave, som en foreningsstøttet bog er, kan ikke give plads til så meget. Det er sandt, men så burde titlen også svare dertil. Men noget af skævheden bunder måske også i den ringe mængde utrykt kildemateriale, som forfatteren har benyttet. Nu er det meget svært at danne sig et indtryk af kildegrundlaget alene ud fra oversigten over utrykte kilder, for den mangler både folketællingen 1850 (nævnt i noterne) og fiskeriforeningens eget arkiv. Men det synes, som om udsynet har svigtet, når det gælder om at finde kilder til belysning af lokalsamfundet og dets nærmeste omegn, nemlig resten af landsbyen og Guldager sogn.

Med rette beskriver forfatteren det modsætningsforhold, som fiskerbefolkningen havde til den øvrige del af Guldager sogn. Det sker ud fra fiskeriforeningens forhandlingsprotokol. Han bemærker også, at sognerådsformanden,

skønt bosiddende i Hjerding, ikke er den første til at kæmpe for fiskernes krav. Det kunne jo skyldes, at der var flere holdninger også i Hjerding, men under alle omstændigheder ville det have været naturligt også at undersøge sagen fra en anden side, nemlig ud fra forhandlingsprotokollen for Guldager sogneråd – som findes lokalt, i Byhistorisk Arkiv i Esbjerg.

Det er ærgerligt, at det kun er en del af fiskernes tilværelse, som belyses i bogen. Her er snarere tale om økonomisk historie end om lokal- eller kulturhistorie. Så man bør anskaffe og læse bogen som det udmærkede studie i fiskeriets teknik og økonomi med overblik over de internationale relationer, den virkelig er.

Peter Korsgaard

I Guld og Himmelblåt. En bog om frimureriet i Danmark i Fortid og Nutid. Red. Jørgen Kjeldsen. Den danske Frimurerorden/Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1992, 181 s., 275 kr.

Den danske Frimurerorden har som oplæg til sit 250-årsjubilæum i 1993 udgivet et smukt og instruktivt værk om sin historie og virksomhed. Fremstillingen er tænkt som frimurerlæsning, men den er også møntet på de mange udenfor, der ønsker sig besked om en lukket verden bag logernes mure. Især fremhæves det, at bogen skulle imødegå mytedannelser og vrangforestillinger om livet som frimurer. Derfor er det ikke helt klart, hvorfor bogens gådefulde hovedtitel netop er hentet fra en af de såkaldte spørgsmålsbøger, hvis indhold er hemmeligt og uforståeligt for udenforstående.

Der er tale om et samleværk redigeret af den nuværende redaktør af "Frimurermeddelelser", Jørgen Kjeldsen. Han har samlet en række artikler om frimureriets historie i Danmark, skrevet af forfattere med betydelig forskellighed. Artiklerne rækker fra grundigt dokumenterede faghistoriske afsnit til rent journalistiske. Enkelte artikler præges af en noget indforstået frimurerjargon. Det giver bogen en kalejdoskopisk karakter.

Frimureriet er kendt for sin tillukkede og indadvendte karakter. Bogen er i sig selv en prisværdig reaktion på tidligere tiders næsten hermetiske lukkethed, der bl.a. rakte så langt som til at undgå pligtaflevering af trykte bøger med interne oplysninger til Det Kongelige Bibliotek. Forfatterne har dog stadig været bundet til at undgå beskrivelsen af mange ritualer og megen frimurerisk tradition. Det begrundes især med, at det ville skade den enkelte fri-

murers oplevelse af sin vej op gennem graderne, hvis han på forhånd vidste, hvad der skulle ske.

Til gengæld giver bogen en omfattende redegørelse for ordenens udvikling fra ankomsten til Danmark i 1743 til i dag med hensyn til spredning, organisation og systemer. Arkivar Nils Bartholdy har således bidraget med et væsentligt afsnit om frimureriet og statsmagten, hvor især forholdet mellem enevoldskongerne og den dengang nye og internationale bevægelse belyses. Samme forfatter har skrevet artiklen om frimureri i Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk, 1991.

"I Guld og Himmelblaat" kan derfor betragtes som egentlig organisationshistorie, og som sådan betragtet er der væsentlige oplysninger at hente i den. Betydelig interesse har beskrivelsen af spredning af ordenen til provinsen, logernes bygninger og ordenens særlige ikonografi. Svagere står beskrivelsen af sammensætningen af frimurerbroderskabet socialt og geografisk, og det er dog måske især hér, mytterne har haft frit løb.

For historikeren er det væsentligt at få udpeget de kilder, der belyser de enkelte logers rolle og medlemmernes rolle i logerne. Logernes arkivalier hører til de foreningsarkivalier, der endnu opbevares hos arkivskaberen, dvs. i særarkiver. Der er derfor stadig grund til at erindre om Jørgen Tvevads artikel om frimurerordenens arkiv og bibliotek i *Fortid og Nutid* XXIX, 1981, s. 68-74. Der vil utvivlsomt være meget nyt at hente her, især til lokal- og personalhistoriske undersøgelser.

Bogen er vel tilrettelagt med et vægtigt billedmateriale både fra ordenens museumssamling i København og fra logerne i provinsen. Fotografierne, som alle er i farver, bringer en væsentlig dokumentation af de bygninger, lokaler og relikvier, som én af landets ældste og mest fremgangsrige foreningstyper trives med. Bogen er forsynet med kilde- og litteraturoversigt samt person- og stedregister.

Peter Bondesen

Birgit Kaiser:ind i de voksnes rækker. En Bog om konfirmationen. G.E.C. Gad 1992, 151 s.

Birgit Kaisers bog om konfirmationen er et fint og velskrevet stykke kulturhistorie. Hun starter med at behandle baggrunden for konfirmationens indførelse og gennemgår derefter udviklingen i lovgivningen, i præstens rolle og i konfirmationsundervisningen.

Med konfirmationsforordningen af 13. januar 1736 blev konfirmationen (gen)indført som en tvungen, lovfæstet og offentlig hand-

ling. Konfirmation og offentlig eksamination blev en pligt for alle børn uanset stand, og kun børn, der havde modtaget undervisning, kunne antages. Det blev præstens pligt at undervise børnene og sørge for, at de ikke blot kunne læse trosartiklerne, men også forstå dem. Alle skulle være antaget til konfirmation, før de fyldte 19, og efterhånden blev det præciseret, at de skulle være over 14 år, inden de kunne antages. Konfirmationen var ikke blot en kirkelig handling, en bekræftelse på dåbspagten, men blev efterhånden også forbundet med erhvervelsen af en række borgerlige rettigheder. Ingen kunne komme ud at tjene, blive soldat, indgå ægteskab, være fadder eller stå vidne uden først at have været til alters, og ingen kunne komme til alters uden først at være konfirmeret. Forfatteren understreger stærkt den magtposition, præsten hermed fik i hænde i lokalsamfundet. Hun gør dog samtidig opmærksom på, at der fulgte en lind strøm af følgelove i kølvandet på forordningen, der nok kun kan tydes som et udslag af vanskelighederne med at få forordningen overholdt. Vanskeligheder, som næppe alene skyldtes børnene, men utvivlsomt også præsterne, der ikke alle steder håndhævede forordningen lige strengt. Der kunne være langt mellem lovgivningens ord og den pragmatiske virkelighedens verden. Præsten kunne nok afvise at konfirmere et barn på grund af manglende kundskaber, men det faldt i sidste ende tilbage på ham selv, da han så var forpligtet til at sætte ind med ekstra undervisning. Var årsagen til den manglende konfirmation derimod modvilighed, stod der et imponerende udvalg af sanktionsmuligheder til rådighed: Fængsel på vand og brød, tvangsarbejde eller tvangsindsættelse og tvangsundervisning i forbedringshuset, for slet ikke at tale om udvisning til De vestindiske øer.

Som helhed giver forfatteren en udmærket gennemgang af lovgivningen omkring konfirmationen og udviklingen heri. Svagest står den historiske indledning. At ville se konfirmationsforordningen af 1736 som det, der nødvendiggjorde indførelsen af et ordnet skolevæsen i Danmark, er nok en lidt vel dristig påstand. Forfatteren er på mere sikker grund, når hun kæder konfirmationen sammen med pietismens fremmarch.

Bogens egentlige styrke ligger dog i de følgende afsnit. De kulturhistoriske gennemgange af de religiøse og verdslige ritualer omkring konfirmationen: Konfirmationstøjet, udviklingen i selve den kirkelige handling, konfirmationsfesten, gaverne, andendagen m.m. Her kommer vi vidt omkring, og Birgit Kaiser har fundet et væld af samtidige citater at belægge og krydre sin fremstilling med.

Gennem konfirmandens påklædning marke-

redes skiftet fra barn til voksen. Som Birgit Kaiser gør opmærksom på, fik konfirmations-tøjet dog først denne betydning omkring 1800. Indtil da havde børn allerede fra 3–4-årsalderen været klædt som små voksne. Det var først efterhånden, som de rousseauske ideer om børneopdragelse slog igennem, at der skete et egentligt dragtskifte ved konfirmationen, et skifte som så også fik et stærkt symbolsk indhold. Afsnittet om den skiftende mode i konfirmandernes påklædning og baggrunden i de ideologiske og kulturelle strømninger er en guldgrube af oplysninger. Interessant er det bl.a. her at læse, hvordan de økonomisk bedre tider på landet i en periode i 1830'erne førte til, at den klassiske bondedragt med al den dertil hørende pragt fik en renaissance som konfirmationsdragt som udtryk for en nyvunden selvagtelse blandt bønderne.

Vi følger også konfirmandens vej til kirken og udviklingen i selve konfirmationshandlingen i kirken. Dertil kommer en grundig gennemgang af udviklingen i festligholdelsen af højtidene efter kirken og af traditionerne omkring andendagen.

Det blev efterhånden en dyr fornøjelse at blive konfirmeret, og Birgit Kaiser skildrer også fremvæksten af en lang række velgørende foreninger, der hjalp uformuende familier med udgifterne til konfirmationen. Også foreningen med det mærkelige navn Propforeningen "P" har Birgit Kaiser med.

Til sidst behandler forfatteren baggrunden for oprettelsen af Foreningen for Borgerlig Konfirmation og denne forenings videre udvikling.

Det er en velillustreret og overordentlig vel-skrevet bog, som måske ikke bidrager med megen egentlig ny viden, men som på klar og overskuelig vis har samlet de spredte tråde og sammenvævet en fin og oplysende kulturhistorisk mosaik.

Inge Bundsgaard

Halvor Petersen: En Skjøn Sukkerfabrik. Roskilde Sukkerraffinaderi 1763–1779. Roskilde Museums Forlag 1992, 78 s.

Civilingeniør Halvor Petersen beskriver i bogen Roskilde Sukkerraffinaderis korte historie fra 1763 til 1779. Raffinaderiet i Skt. Olsgade har krav på interesse, dels fordi bygningen vel er den ældste bevarede raffinaderibygning i Danmark, dels fordi det er et eksempel på provinsindustri, om end den manglende anvendelse af mekanisk kraft og det beskedne antal

arbejdere eller rettere svende gør det problematisk at anvende begrebet industri.

Bygningen selv adskiller sig knap nok fra et pakhus, og som sådan blev den da også anvendt, da sukkerkogningen indstillede. Det største kendte antal beskæftigede var der i 1764, hvor folkeholdet bestod af fire svende, fire drenge, en gårdskarl samt en kone til folkenes opvartning. Hertil kom en bogholder, sukkermesteren og initiativtageren selv, kommerceråd Johan Jørgen Holst. Han havde hidtil fundet beskæftigelse som fuldmægtig i den statslige lokaladministration, men hvad der fik en fuldmægtig til at forsøge sig som industridrivende, er det desværre ikke lykkedes for Halvor Petersen at afdække, og derfor tier han klogt stille. Selv havde Holst ikke tilstrækkelig kapital til at etablere virksomheden, derfor valgte han aktieselskabsformen. Da svendene og sukkermesteren i foråret 1765 satte sig op mod Holst og nægtede at gå i arbejde, valgte interessenterne at købe Holst ud af selskabet og samtidig indlede en revision af regnskaberne. Det førte til en langstrakt proces, hvorunder Holst døde. Ud over managementproblemerne var der også vanskeligheder med at få råsukkeret transporteret fra København til Roskilde, ligesom det kneb med at afsætte de færdige produkter.

Bogen indledes med korte skitser af sukkerdyrkningen på de Vestindiske Øer, af sukker Raffinering med kalk, okseblod samt lidt smør og af arbejdsforholdene i de københavnske raffinaderier, som de var bestemt i en forordning fra 1759. Herefter beskrives etableringen af raffinaderiet som aktieselskab, bygningen af en ny skibsbro, bogholdere og sukkermestre, striden mellem Holst og sukkermesteren samt Holsts efterfølgende ufordelagtige afhændelse af virksomheden og tidlige død. Endelig afsluttes med en kort oversigt over udviklingen frem til produktionens ophør samt bygningens efterfølgende skiftende anvendelse.

Der er ikke bevaret noget virksomhedsarkiv, men Halvor Petersen har med energi udnyttet den offentlige administrations arkiver. Forfatteren har ikke begivet sig ud i bygningsarkæologiske studier, men her suppleres bogen af John Bennetzens artikel om sukkerraffinaderiet i Bygningsarkæologiske Studier 92. Her kan man i øvrigt også læse om to københavnske sukkerhuse.

Caspar Jørgensen

Poul Thestrup: Vogn og tog – prik og streg. P & T's historie 1850–1927, bd. 3. Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet 1992, 472 sider, 300 kr.

Det synes at være symptomatisk, at netop i en tid, hvor der sker så store organisatoriske ændringer inden for den offentlige administration med sammenlægninger, privatiseringer, effektiviseringer, moderniseringer osv., vendes blikket bagud. Hvad der ændres og omkalfatres, skal fastholdes på tryk i store, flot udstyrede flerbindsværker. Toldvæsenet, der gennemgik store ændringer for nogle år siden, fik en stor toldhistorie i fire tykke bind, politiet er ved at få sin historie, og nu er også Post- og Telegrafvæsenet i gang med udgivelsen af et stort værk i fem bind, hver på ca. 300 sider, som det siges i en introduktionsfolder til værket – det her foreliggende bind er på 400 sider plus ca. 70 sider litteratur- og kildehenvisninger, noter og registre.

Mens de to første bind behandler tiden op til 1850, dvs. 200–300 års historie, behandler dette bind kun ca. 75 år. Men det er 75 år, som var rige på ændringer i Post- og Telegrafvæsenets såvel som i samfundets historie i det hele taget. I disse år skabtes et moderne postvæsen, hvor man gik fra en langsommeligt og i vid udstrækning privat postbefordring – i øvrigt nært sammenknyttet med personbefordringen – til en effektiv, statslig post- og telekommunikation. Bindet tager sin begyndelse med enevældens ophør og postvæsenets henlæggelse under Finansministeriet under en direktør – S. Danneskiold-Samsøe, der havde været førstedirektør i enevældens Generalpostdirektion. Måske var denne forandring derfor alligevel ikke så stor. Det var derimod en lang række andre ændringer, der var en følge af den tekniske udvikling. Anlæggelsen af jernbaner, udviklingen af dampskibsforbindelser, telegrafens og senere telefonens opfindelse er noget, som sætter sit meget stærke præg på postvæsenets udvikling i tiden efter 1850.

Det gælder for Poul Thestrups bind af posthistorien, at det i høj grad handler om denne udvikling – udviklingen i samfundets infra- og kommunikationsstruktur. Vi følger nøje forholdene for postens befordring med dampskibe, med jernbane – og derfor spiller jernbanepostvogne en væsentlig rolle i bogen – , efter 1900 med biler og fra 1920'erne med fly. For telegrafvæsenets vedkommende bliver det især telegrafnettets udvikling, som står i centrum med historien om "Englandskabel", "Norgeskabel" og "Ruslandskabel" som "føljeton" fra kapitel til kapitel.

Da det imidlertid er "væsenets" historie, der skrives, og da det er "væsenet", der står som

udgiver, må "væsenet" naturligvis også træde frem i fremstillingen. Det gør det først og fremmest i den periodisering, som forfatteren har valgt. Årene 1850, 1864/65, 1883/84, 1897/98, 1913/14 og 1927, der er valgt som yderår for bogens fem kapitler, har ikke noget at gøre med bestemte milepæle i kommunikationsstrukturens udvikling, men hænger sammen med administrative ændringer inden for Post- og Telegrafvæsenets øverste ledelse – hvilket ministerium man hørte under, hvem der blev generalpostdirektør, hvor mange kontorer generalpostdirektionen bestod af, osv. Hvert kapitel indledes med et afsnit, der fortæller om disse forhold, fyldigt ledsaget af portrætter og karakteristikker af de ledende embedsmænd inden for væsenet.

Det er efter anmelderens mening en udmærket måde at strukturere stoffet på. Selve væsenets, organisationens historie – det administrationshistoriske, om man vil – står gennem periodiseringen som det overordnede, men bliver ikke det dominerende i fremstillingen. Det gør derimod som sagt det, der også efter anmelderens mening bør være hovedsagen: Udviklingen i Danmarks infra- og kommunikationsstruktur.

I den forbindelse må konstateres, at det er det overordnede kommunikationssystem, som beskrives mest indgående. Det er dampskibsruterne samt jernbanerne og ikke mindst "de bevægelige postkontorer" – jernbanepostvognene, der har forfatterens store interesse, mens den lokale postbefordring og den lokale postadministration spiller en mindre rolle i fremstillingen. Udviklingen i det lokale postvæsen og i landpostbefordringen er skildret ved en række eksempler. Således bringes der en række billeder af forskellige postkontorer, bl.a. til illustration af det fænomen, at de lokale postkontorer i ældre tid ikke tilhørte postvæsenet, men den person, der havde post- og passagerbefordringen i koncession. I 1847 erhvervede postvæsenet postkontoret i Ålborg, og først i 1865–66 opførte postvæsenet sit første provinsposthus (Odense).

I skildringen af udviklingen i landpostbefordringen er det Vendsyssel, der er anvendt som eksempel. Her – og i et stort område af Vestjylland – fandtes endnu i 1891 kun de såkaldte landpostudvekslingssteder, hvor posten blev afleveret, og hvor folk så selv måtte afhente posten. Først i 1907 forsvandt de sidste udvekslingsruter, og direkte omdeling var hermed indført overalt i landet. Landpostbudene fortsatte dog endnu mange år med at være ansat på kontrakt.

I sin skildring af det lokale postvæsenes udvikling bygger Poul Thestrup på utrykt kilde-materiale samt trykt materiale ikke mindst i de forskellige tidsskrifter, som i tidens løb er

udgivet af Post- og Telegrafvæsenet, og som er opregnet i stort tal i litteraturlisten. Her savnes derimod flere af de lokale posthistorier, som er udkommet inden for de seneste år i forbindelse med et stort beskæftigelsesprojekt for arbejdsløse historikere, bl.a. fra Fredericia, Sønderborg og Haderslev. De er tilsyneladende ikke benyttet af forfatteren, men burde i det mindste være medtaget i litteraturlisten, der kan opfattes som en fyldig bibliografi til denne periodes posthistorie.

En følge af, at bogens fremstilling af det lokale post- og telegrafvæsen er knap så fyldig, er formodentlig også, at forholdene omkring Genforeningen i 1920 efter anmelderens mening – måske fordi han er sønderjyde – er behandlet noget kortfattet i bogen – fire sider er det blevet til. Genforeningen betød, at det danske Post- og Telegrafvæsen overtog et rimeligt velfungerende preussisk postvæsen i Sønderjylland, og det kunne have været interessant med nogle betragtninger over den standard, som de to væsener havde. Det er min fornemmelse, at det preussiske postvæsen i effektivitet, i service og i udbygningen af bl.a. landpostvæsenet stod over det danske postvæsen.

Bogen igennem behandles i en række oplag specielle temaer og detaljer, som ikke er med i den sammenhængende og mere overordnede skildring. Det gælder postpersonalets arbejdsvilkår og rekruttering, kvinder inden for postvæsenet, eksemplificeret ved Mathilde Fibiger, der blev ansat som telegrafistinde, faglige organisationer og forhandlingsret m.m., og det gælder "tekniske detaljer" som f.eks. de første postvognes indretning, postbrevkasser, telefonapparater, telegrafnøgler, uniformer o. lign.

En væsentlig detalje inden for postbefordringen i denne periode var de små gummi-erede, ofte farvestrålende stykker papir, som man kunne købe og påklæbe sine breve, kort sagt frimærker. Dem er der ikke meget om i bogen. Diskussionen om det første frimærkes udformning er ret fyldigt omtalt, men herudover indskrænker det filatelistiske i bogen sig til gengivelse af forskellige af de farvestrålende frimærker og af frankerede og stemplede breve.

Bogen er i øvrigt meget flot illustreret med mange sort/hvide og farvebilleder. Der er givet mange malerier med skibe og postvogne, der er mange flotte gengivelser af genstande i Post- og Telegrafmuseet, og der er portrætter af mange ledende postfunktionærer. Kort og grafer – med farver – supplerer teksten mange steder. Bogen slutter således med en hel række grafer, der sammenfatter udviklingen i perioden omkring antal brevforsendelser, telegrammer og telefonsamtaler, produktions-

værdi og over- og underskud. Det er meget instruktivt.

Sammenfattende kan det siges, at vi med Poul Thestrups bind af posthistorien har fået en velskrevet skildring af udviklingen af den danske post- og telekommunikations struktur og funktion i en periode, der bl.a. som følge af store tekniske fremskridt medførte en omfattende modernisering af hele samfundet. Derfor er denne bog ikke kun "en posthistorie", men et vigtigt bidrag til beskrivelsen af det danske samfunds udvikling i nyere tid.

Henrik Fangel

Jens Chr. Manniche: Damen der skød på doktoren – en bog om Anna Hude. G.E.C Gad 1993. 248 sider, 225 kr.

I 1993 – i 100-året for den 34-årige Anna Hudes disputatsforsvar i 1893 og dermed for udklækningen af Danmarks første kvindelige doktor, er der al mulig grund til at kigge nærmere på begivenheden. Anna Hudes historieforskning påkalder sig ikke Manniches interesse. Det er ikke det værk – om danehoffet – som Anna Hude producerede, der gør hende interessant, men det, at hun fandtes og flyttede grænser i sit liv og i sin samtid. Hun var den unge kvinde, som blev doktor, skønt hun ikke blot var kvinde, men også havde en fængselsstraf bag sig, fordi hun resolut havde skudt på sin familielæge som svar på hans forførelse af hende; hun blev også kvindesagskvinde – og spiritist sent i livet. Manniche forsøger at hæve sig op over den skæbne, som tidligere har domineret interessen for Anna Hude, nemlig det at hun blev gift med og muligvis bidrog til at forandre den banebrydende historieforsker Kr. Erslev – senest, i 1979, blev hun biografert som biperson i Leo Tandrupps Erslev-biografi *Ravn*.

Manniche begynder med at undersøge baggrunden for skuddene på lægen, hvordan kunne det komme så vidt? Helt uskyldig var Anna Hude tilsyneladende ikke i den forførelse/voldtægt, der gik forud? Men Manniche beskriver den helt unge Anna Hude som på én gang overbevaget og uerfaren, og antyder som en baggrund for voldtægtsepisoden, at hun nok var tiltrukket af mere modne mænd og havde en ærlig, intellektuel, platonisk(?) interesse i at behage og i at imødekomme den opmærksomhed, som familielægen viste for hende. Og Manniche lægger også vægt på, at offentligheden købte Anna Hudes forklaringer på det faktum, at hun gentagne gange opsøgte lægen i sin naive tillid og tiltro til, at det kunne lade sig gøre at skabe en værdig ende på forholdet. En tillid, som altså blev fuldstændig

misbrugt. Anna Hudes fængselsophold blev derfor mildt. Så megen sympati mødte hun endog, at hun – af Nathalie Zahle – blev advaret mod at udnytte episoden til egen fordel. Sympatien er formentlig forklaringen på, at episoden næppe fik betydning for Anna Hudes karriere sidenhen. Tolkningen virker pålidelig, ikke mindst fordi Manniche som mand hævder sig op over kønspolitiske motiver i sin forklaring.

Men Anna Hude drager efter Manniches mening tilsyneladende heller ikke kønspolitiske konsekvenser af episoden; hun blev efter hans mening egentlig ikke særlig kønspolitisk emanciperet, skønt hun – mest som akademiker – mente, at kvinderne skulle have stemmeret af principielle grunde. Dermed bliver hun et intellektuelt samlingspunkt og forbilde i de kvindeemanciperede miljøer. Leo Tandrup tolker derimod voldtægtssagen mere bramfrit med, at den gav Anna Hude mod på tilværelsen. "Og da hun atter turde vise sig, var der over hende en på én gang beskeden og selvbevidst frigjorthed. Der var faldet nogle skranker, og det gav mod på tilværelsen". (*Ravn 2*, s. 114).

Historiografen kommer op i Manniche, når han skal beskrive det miljø, som Anna Hude mødte i København i 1880'erne. Nok giftede eleven sig med læreren, men stor aldersforskel var der ikke på de to. Manniche bruger Anna Hudes dragning til den modne familielæge som det karaktertræk, der også kan forklare forholdet til Erslev. De kendte hinanden godt, ingen tvivl om det, men modsat Leo Tandrup bare antyder Manniche sobert, at der var tale om et langvarigt, men kompliceret kærlighedsforhold, indledt allerede i slutningen af 1880'erne.

Havde Erslev giftet sig med Anna i 1889 havde hun, og ikke Augusta Erslev, måttet tage sig af Erslevs børn. Spørgsmålet er, om det da ville have været muligt at fejre Anna Hudes 100-års doktorjubilæum den 24. marts 1993!

Sidsel Eriksen

Esbjerg Havn 1868–1993, red. Morten Hahn-Pedersen. Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet 1993. 168 s., 98 kr.

Esbjerg Havn er en af de havne i Danmark, der er bedst beskrevet. Den foreliggende bog bygger naturligvis på den eksisterende litteratur, dog suppleret med nye undersøgelser.

Fremstillingen er delt op i fire kronologiske artikler, der behandler perioderne ca. 1200–

1867, 1868-ca. 1914, ca. 1914–1950 og 1950–1993, mens de sidste fire artikler nærmest kan betegnes som en slags temaartikler omhandlende de seneste årtiers udvikling inden for samarbejdsformer og arbejdsliv samt olieindustriens betydning, og den sidste artikel er et bud på, hvad fremtiden måtte byde på af udfordringer og muligheder for havnen.

I de kronologiske afsnit har man valgt summarisk at gengive velbeskrevne perioder, forløb og sammenhænge, mens man har valgt at skrive mere udførligt på punkter, hvor nye aspekter eventuelt kan tilføjes, eller hvor den traditionelle opfattelse kan forekomme problematisk.

Poul Holm giver i afsnittet om "Havnene før Havnen" en klar og overskuelig redegørelse for havneforholdene på Sønderjyllands vestkyst før 1867. Det fremgår desuden, at selv om der gennem mange år var et lokalt pres for at få en havn i Sydvestjylland, havde man ikke fået den uden nederlaget i 1864.

Et af bogen mest interessante afsnit er Morten Hahn-Pedersens om "Den nye havn mod vest". Han har især interesseret sig for at behandle spillet om Esbjerg Havns anlægslov. Det var snarere fremskridtstro og egnsudviklingspolitik end eksportmæssige hensyn, der var baggrund for anlægget af Esbjerg Havn. Ligeledes kommer han ind på nogle interessante aspekter af C.F. Tietgens engagementer – ikke kun som økonomisk garant – i tilblivelsen af Esbjerg Havn. Der er her tale om forhold, der nok kunne være en nærmere undersøgelse værd, som også Morten Hahn-Pedersen er inde på. "Den traditionelle havn" af Henrik Bredmose Simonsen omhandler en periode i havnens historie med op- og nedgange, en form for konsoliderings- og udviklingsperiode. Et af de bemærkelsesværdige forhold er behandlingen af den forholdvis omfattende lastbiltransport, der efterhånden voksede frem. Ikke al udvikling foregik over havnen, hvor der efterhånden skete en opdeling i en fiskeri- og en eksporthavn. Dette var også perioden, hvor Esbjerg skabte sig en funktion som landsdelscenter, hovedsagelig for handel og fiskeri, men også i stigende grad for industri og kapital.

Det sidste af de kronologiske afsnit skildrer en periode præget af fremgang på nogle områder, men af tilbagegang på andre. Containertrafikken hører denne periode til, og også passagertrafikken fik en voldsom fremgang. Havnen blev i denne periode præget af mange ombygninger, udvidelser og øget mekanisering. Off-shore-aktiviteterne kom til og fik stor betydning for både havn og by. Men det er også perioden, hvor byen blev mindre afhængig af havnen, da større ikke-havnebaserede virksomheder brugte landtransport, ligesom for-

retningslivet i byen i denne periode rykkede mod øst.

De sidste fire afsnit i bogen – temaafsnitene – er nok bogens svageste. Det er interessant at få oplysninger om de til tider næsten umenneskelige arbejdsforhold, havnearbejderne havde, men det virker, som om man har glemt de konflikter, der også har været på havnen. Det er lidt for meget af ”gode gamle dage“ og ”tæl kun de lyse timer“. Dog er afsnittene om fiskerihavnen og off-shore-aktiviteterne informative, og helhedsindtrykket af bogen er positivt. Esbjerg Havn har fået endnu en god og solid beskrivelse.

Det er for øvrigt en fremragende ide, at hvert afsnit har et engelsk sammendrag, men hvorfor ikke også et tysk? Bogen er desuden fyldt med gode illustrationer, både tabeller, kort og fotografier.

Henrik Vedel-Smith

Den røde by ved Vesterhavet. Arthur Hellstens erindringer (ca. 1900–1960). Ved Søren Federspiel. Esbjerg Byhistoriske Arkiv, Skriftrække B nr. 7, 1992, 85 s.

Da det danske medlemskab af EF var en realitet i oktober 1972, blev esbjergenserens Arthur Hellsten så vred, at han satte sig ned og skrev sine erindringer. Det blev til et større manuskript med ”en menig kommunistis livs- og partiberetning“, og senere kom der en fortsættelse om ”den røde by ved Vesterhavet“. Dertil kommer så, at familien Hellsten har afleveret et omfattende materiale til Esbjerg Byhistoriske Arkiv, der gør det muligt at komme 200 år tilbage i smedeslægtens historie.

Det har derfor været naturligt at give bogen en længere indledning, og den giver en ganske interessant indsigt i Hellsten’ernes emigration fra fattige svenske kår og i drømmen om USA, som imidlertid kun blev til en enkeltbillet til Danmark.

Der er tale om en solid håndværkerfamilie, der fulgte et traditionelt mønster: Faderen var i forhold til sønnerne den moderate med sin forankring som kristen socialist, mens en af forfatterens brødre tog på valsen sydpå og kom hjem med syndikalistiske ideer. To andre brødre blev inspireret af den norske Tranmælbevægelse. Helt selvfølgelig blev smedehjemmet derfor mødested for den esbjergensiske venstrefløj.

Arthur Hellsten var livet igennem aktiv kommunist og tog del i det menige partiarbejde, mens bestyrelsesposter ikke var noget for ham. Under besættelsen var han aktiv i

modstandsbevægelsen, fabrikerede rørbomber og endte i Frøslevlejren i krigens sidste måneder.

Ud over partiarbejdet kommer Hellsten i sine erindringer ind på smedearbejdet. En årække var han på fabrik, men efter en del arbejdsløshed oprettede han, hvad han selv betegner som en lille ”maskinbiks“. Det var et værksted i den mindre stil, med mange arbejdsløse fritidsfiskere som kunder. Det førte ikke til den store fortjeneste, men alligevel oplevede Hellsten her nogle af sine bedste år, lykkeligt fri for urimelige arbejdsgivere.

Materialet om og af Arthur Hellsten er udmærket redigeret af Søren Federspiel, og bogen er forsynet med såvel navne- som sagregister. Men skønt materialet om familien har været ret omfattende, kan det ikke skjule, at Arthur Hellstens egne erindringer har sine begrænsninger. Han når aldrig helt i dybden. Det gælder især, hvor han kommer ind på arbejdsforholdene, som er ret summarisk skildret. Mest er der at hente i skildringen af partiarbejdet og besættelsesårene, ligesom det er interessant at få optrukket familiens linjer tilbage i tiden. Hver for sig er bogens to dele dog næppe særligt interessante, hvis man ikke er specielt interesseret i Esbjergs lokalhistorie.

Carl Erik Andresen

Jan Møller: Strandmøllen. Strandbergs Forlag 1992, 133 s., 375 kr.

Bogen er udgivet i anledning af 75-året for ”luftgasproducenten“ Christian Niensens overtagelse af Strandmøllen. Møllen ligger ved Mølleåens udløb i Øresund og var i familien Drewsens eje 1718–1898.

I bogens første tredjedel fortælles kort om de forskellige møller langs Mølleåen og om Strandmøllens historie indtil 1917. Afsnittet suppleres af et kort rids om mølleteknologi i almindelighed.

I bogens hoveddel beretter Jan Møller om virksomheden Strandmøllens historie. Denne del indledes med et kort og for den ikke sagkyndige instruktivt teknisk rids om svejsning og luftgasser, ilt, acetylen m.m., som var og er virksomhedens hovedprodukter. Herefter følger afsnit om grundlæggeren, iltproduktionen på Strandmøllen, acetylenfabrikationen på Stampen, der indstilledes i 1972, fremstillingen af armeringsjern i Lille Grandløse, hvortil acetylenproduktionen flyttedes i 1972, og opbygningen af det nyeste anlæg i Ejby på Fyn.

For en, der som undertegnede arbejder med bygningsfredning, er det korte afsnit om Strandmøllens forfald efter 1909, nedrivning og genopbygning fascinerende. Ved købet af

møllen forpligtede Christian Nielsen sig nemlig til at genopføre de "historiske" bygninger. Det må være et af de første eksempler på "bevaring" af et industrianlæg i Danmark. Derfor er det ærgerligt, at det ikke er undersøgt, hvem, der ville bevare, og hvorfor, eller hvad der fik Nielsen til at gå med på ideen. Det fremgår dog, at "traditionen" må have haft en vis betydning for virksomheden. De nye procesanlæg fra 1958–60 blev ikklædt et traditionelt ydre, og da firmaet ekspanderede i Jylland, valgte man at købe en traditionel vandmølle, Gyldsø Mølle.

Virksomhedens historie er skrevet på grundlag af den da 84-årige direktør og tidligere driftsingeniør Christian Hansens erindringer, indtalt på bånd i 1991. Erindringerne er i et vist omfang suppleret med, hvad andre ansatte har kunnet huske, samt fotografier og arkivalier. Virksomhedens arkiv synes imidlertid kun at være bevaret i ringe omfang. Jan Møller har øjensynlig været i den lettere umulige situation at skulle skrive virksomhedens historie på grundlag af et tyndt materiale. En af forudsætningerne for et vellykket jubilæumsskrift er, at virksomheden tager hånd om sit arkiv. Resultatet er i dette tilfælde blevet en bog efter opskriften "lidt om alt, kort fortalt".

Bogen er ikke forsynet med noter eller literaturliste.

Caspar Jørgensen

Carsten Porskrog Rasmussen: Vækst og virke ved grænsen. Bov og Holbøl sogne 1920–1990. Institut for Grænseregionsforskning 1992. 366 s., 175 kr.

Lad det være sagt straks, Carsten Porskrog Rasmussen har begået en meget sympatisk, velskrevet og godt komponeret bog om grænselandet ved Padborg/Kruså. Det er lokalhistorie, der opfylder kravet om almen interesse og samtidig er en guldgrube for lokalbefolkningen i det sydøstjyske grænseområde. Kort sagt lokalhistorie der også er Danmarkshistorie.

Forfatteren fremhæver i sit forord, at Stationsbyprojektet under Statens Humanistiske Forskningsråd vakte hans interesse "for fænomenet den nye by". Som sådan kan hans bog opfattes som et vigtigt supplement til forskningsrådsprojektet, så meget mere som vi stadig savner en redegørelse for de nye byer syd for Kongeåen. Padborg og Kruså er i den forstand unikke. Som grænsebyer har de haft specielle vækstforudsætninger efter 1920 (svarende til Vamdrup i perioden 1864–1920). Forfatteren er naturligvis klar over de særlige for-

hold, men forstår dygtigt at inddrage de omgivende landdistrikter og hele tiden at sætte områdets historie i forhold til den generelle danske udvikling efter 1920.

Geografisk dækker bogen de to sønderjyske sognekommuner: Bov ved selve grænsen og nabokommunen mod nord, Holbøl ved Flensborg Fjord. I Bov opstod efter genforeningen stationsbyen Padborg og landevejsbyen Kruså, begge primært som følge af rollen som grænsebyer. Over for det byprægede grænseogn stod Holbøl som et typisk landsogn med få erhverv uden for landbrugssektoren i 1920. Ved kommunalreformen i 1970 blev de to sognekommuner sammenlagt, karakteristisk nok under navnet Bov Kommune. Landkommunen Holbøls tre ansatte administrationsfolk blev overført til den kommunale administrationsbygning i Bov, hvor der var 23 ansatte. Ved en skæbnens ironi var det dog sognerådsformanden fra Holbøl – en gårdejer naturligvis – der blev den nye, bymæssigt dominerede kommunes første borgmester.

Ved at vælge at lægge vægt på den erhvervsøkonomiske udvikling, de kommunalpolitiske forhold og foreningslivet i det beskrevne område kommer Carsten P. Rasmussen godt rundt i sit stof. Han kender sit forskningsområde og kildematerialet indgående. Og som læser sidder man bestemt tilbage med fornemmelsen af, at man efter endt læsning ved alt, hvad der er væsentligt at vide om udviklingen i denne sydøstdanske grænselandskommune efter genforeningen.

Bogen falder i to dele, hvor det er krigen, der skiller. Under overskriften "Baneby og bonde-land" beskrives perioden fra genforeningen 1920 til besættelsestidens slutning 1945. Anden del fra 1945 til i dag har karakteristisk for egnens vigtigste vækstforudsætning fået titlen "Bilernes byer".

Første del rummer mange fine skildringer af, hvordan en ny by opstår. Hovedvægten er entydigt lagt på Padborg, der under overskriften "Den sidste stationsby" tilmåles knap 30 sider (s. 47–75). Afsnittet koncentrerer sig om en beskrivelse af Padborgs udvikling de første ti år efter genforeningen, hvor byen voksede fra under 50 indbyggere til 1.200 i 1930. Over for dette står Kruså, "Byen ved landevejen", hvis historie klares på lige godt en side (s. 80–81). Kruså oplevede en mere begrænset vækst, fra 120 indbyggere i 1921 til 275 i 1930. Den noget stedmoderlige behandling af Kruså begrundes ikke, og især savnes en nærmere forklaring på, hvorfor Padborg i den grad tager føringen over for Kruså. Jernbanen og toldvæsenets placering i Padborg er naturligvis afgørende, men også ved Kruså var der grænseovergang med dertil hørende toldere. Der burde have været en nærmere, sammenlignende analyse af,

hvorfor Padborg rendte med det hele. Men forfatteren har åbenbart fundet det indlysende, at den dominerende jernbanetraffic før krigen gav Padborg forspringet for Kruså.

Den kommunale sektors udvikling i de to grænsekommuner behandles som rimeligt er med hovedvægt på "sammenstødet" mellem by og land. Set med forfatterens øjne er det tydeligvis de erhvervsøkonomiske og -politiske forhold, der er drivkræfterne i historien om Bov og Holbøl sogne. Et meget velskrevet afsnit om foreningslivet set på national baggrund følges af to afsnit om det andet sammenstød i grænselandet: Brydningerne mellem dansk og tysk. Besættelsestidens særlige problemer i det sønderjyske beskrives meget sobert. I det hele taget formår forfatteren at holde egne holdninger og konklusioner (alt for) godt skjult. Men tilsyneladende bedømmer Carsten P. Rasmussen mindretalsproblemet som sekundært i forhold til interessemodsatningerne mellem bondelandet og de nye byer. At forfatteren side 156 hævder, at aldrig siden besættelsen "har danskerne været så optagne af deres danskhed" viser dog, at bogen må have ligget færdigtrykt før begivenhederne (EF & EM) i maj-juni 1992.

Anden del om "Bilernes byer 1945-90" følger dispositionen fra første del. Først en redegørelse for den befolkningsmæssige og økonomiske baggrund og udvikling i området. Dernæst en dybtgående præsentation af transportsektoren og dens betydning for vækstområdet ved grænsen. Det er tydeligt, at forfatteren er på hjemmebane, når det gælder transporterhvervet, men da der heller ikke her følger nogen sammenfatninger eller konklusioner, er det vanskeligt andet end at acceptere, at Padborgs og Krusås fortsatte vækst - selv i krisetider - skyldes lastbilen med tilhørende dygtige vognmænd og speditører.

Danmarkshistorien om landbrugets afvikling, butiksdøden på landet, landsbyernes befolkningsmæssige tilbagegang, landsbyskolens nedlæggelse, den erhvervs- og politiske centralisering omfatter også Bov Kommune og tilmåles en grundig behandling.

Bogens sidste kapitel handler om vor tids "foreningsliv". Kapitlet slutter med "Baller, bankospil og byfest", og i bogens sidste sætning konstateres - givetvis rigtigt - at byfesterne er med til at skabe sammenhold og "sammenhæng for folk i de mindre bysamfund" (s. 332). En blank side følger og dernæst et solidt noteapparat, kildefortegnelse, litteraturliste og navneregister.

Men hvor er sammenfatningen, overblikket, konklusionen eller hvad man nu skal kalde nogle afsluttende betragtninger over de foregående 332 sider? Er der sket en fejl med den

blanke side? Nej! Indholdsfortegnelsen fortæller ikke noget om en konklusion.

Dette er bogens desværre alt for åbenlyse svaghed: Der savnes i den grad en sammenfatning, en konkluderende analyse af det beskrevne. Denne svaghed gælder såvel bogen som helhed som de enkelte afsnit. Når vi f.eks. hører om transporterhvervets fortsatte fremgang efter 1972, om motorvej, "frihavn", flyveplads og andre vækstsymboler i Padborgområdet, hvor det øvrige Danmark var på vageblus, er det rent ud sagt forbløffende, at forfatteren ikke på noget tidspunkt skitserer fremtidsperspektiverne. Hvilken betydning det "Indre Marked" kan tænkes at få for grænseområdet nævnes ikke med ét ord! Forfatteren har haft en udpræget ulyst til at delagtiggøre læserne i sine overvejelser og konklusioner. Der er langtfra tale om en trivial beskrivelse af to landsognes omdannelse til byområder. Men forfatterens holdninger, analyser og konklusioner gemmer sig i den stofmættede bog. Det er ærgerligt, fordi det ellers er lykkedes ham at gøre det beskrevne område til et stykke vigtigt Danmarkshistorie. Historien om Bov Kommune er også historien om Danmark 1920-1990.

Niels Peter Stilling

Harry Christensen: Hinnerup arkiverne 1842-1967. Fortegnelse over arkiverne fra de kommuner, der indgik i Hinnerup kommune 1967. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1992, 95 s.

I anledning af 150 års jubilæet for det kommunale selvstyre har Hinnerup kommune i samarbejde med Landsarkivet for Nørrejylland udgivet en kommuneregistratur, der i en indledning af generel karakter illustrerer, hvorledes kommunernes mangeartede arkivalier indeholder kilder, der kan være af interesse for såvel administrationshistoriske som lokalhistoriske forskere.

Harry Christensen giver en kort, præcis indføring i, hvorledes registraturen benyttes både hvis man ønsker at beskæftige sig med en enkelt kommunes historie, og hvis man ønsker at søge emnemæssigt på tværs af kommunegrænser.

Ønsker man som bruger i stedet at beskæftige sig med, hvorledes det kommunale selvstyre fungerede, gives dels en kort beskrivelse af, i hvilket omfang forhandlingsprotokollerne er bevaret, dels hvorledes de blev anvendt i de respektive kommuner (s. 14). Som et hjælpe-

middel til at perspektivere denne viden har Harry Christensen udarbejdet en fortegnelse over formændene for sogneforstanderskaber og sogneråd 1842–1967 i samtlige tre kommuner (s. 93–95).

I afsnit 5 beskrives en landkommunes hovedopgaver fra 1842 til 1967, idet der tages udgangspunkt i fattigvæsen og skolevæsen. Dels illustreres kort og præcist udviklingen i løbet af de forgangne 150 år, dels inspirerer forfatteren til yderligere forskning ved at vejlede brugeren i, hvor oplysninger om de forskellige emner skal søges. Man skal dog i denne sammenhæng være opmærksom på, at alle typer oplysninger i et kommunearkiv både skal efterspores i den relevante saggruppe og i kommunalbestyrelsens journalsager, der i øvrigt er forbilledligt registreret med mange noter. Selve registreringen af arkiverne er spækket med nyttige krydshenvisninger, der letter brugerens arbejde betydeligt.

Ønsker man som forsker at beskrive en kommunes langsomme bureaukratisering, har forfatteren ikke blot givet en kort skildring af udviklingen i kommunerne i Hinnerup-området, men også skrevet en generel indføring i, hvilke typer arkivalier der rummer vidnesbyrd om den kommunale administrations udvikling. Endelig har Harry Christensen udarbejdet en fortegnelse over kæmnerne og kommuneingeniører i de tre kommuner, der blev en del af Hinnerup kommune.

Harry Christensen har med sin generelle indledning givet kommuneregistraturen en dimension, der på spændende vis skitserer emner til fortsat forskning. I indledningen giver han en kort lokalhistorisk redegørelse for forholdene i Hinnerup-området. Endvidere gør han med sin inspirerende administrationshistoriske perspektivering af det kommunale stof på fineste vis reklame for det righoldige kildemateriale, som kommunearkiverne i almindelighed indeholder. Selve registraturen er med sine mange noter og krydshenvisninger – også til andre arkivfunds – nem at benytte. Desuden er befolkningsudviklingen illustreret ved hjælp af tabeller og seks kort. Kortsignaturerne kan være vanskelige at skelne fra hinanden, men hovedtendenserne går dog ikke tabt.

Generelt skal man som bruger være opmærksom på, at registrering af kommunearkiver ikke er identisk øst og vest for Storebælt. Der arbejdes ved registreringen kun delvis efter samme nøgle til ordningssystemet, og f.eks. er skolearkiverne i Landsarkivet for Sjælland registreret i separate registraturer. Endvidere skal forskere, der ønsker at benytte sager vedrørende fattig- og skolevæsen, være opmærksomme på, at arkivalierne kan være registreret i forskellige arkivfunds.

Vibeke Filipsen